

„Nem hiszem mondta Austerlitz, hogy értenénk a törvényeket, amelyek alapján a múlt visszatér, de egyre inkább úgy érzem, mintha egyáltalán nem létezne idő, hanem csak különböző, valami magasabb térgeometria szerint egymásba illeszkedő terek volnának, amelyek között az elevenek és holtak, attól függően hogy milyen kedvük van, ide-oda járhatnak...”²

A holokauszt következményként, és az azt követő nem számottevő, de létező belső, valamint annál jelentősebb külső migráció következtében a

vidéki imaházak fokozatosan elhagyatottá váltak a 60-as évekre. A 60-as, 70-es években gyülekezet nélkül maradt zsinagógák közül számtalan került állami tulajdonba. Sok helyen vásárlással jutottak az épülethez (pl. Tata, Kecskemét, Szentes), Makón államosítással (az épületre bontási engedélyt adtak ki, annak ellenére, hogy a háborút épen vészelte át és működőképes állapotban volt, helyére pártházat emeltek).³ Zsinagógák értékesítése, tulajdonváltása nemcsak a Kádár-korszakban történt, kortárs probléma is. A reprezentatív Rumbach Sebestény utcai zsinagóga épületegyüttese a rendszerváltás előtt röviddel került értékesítésre mindössze 6 millió Ft-ért.⁴ A vásárló az Alba Regia építőipari vállalat a tér elsődlegesen kulturális hasznosítását vállalta.⁵ Később állami tulajdonba került, majd csak 2005-től vált ismét hitközségi tulajdonúvá.

Az átalakított zsinagógákat a fantázia és a szükség együttese szerint használták, pl. méregraktárnak az orosházi zsinagógát, könyvraktárnak a rákoshegyi zsinagógát (ma baptista templom), Tatán a Szépművészeti Múzeum antik szobormásolataiból kialakított Görög-római Szobormásolatok Múzeumát hozták létre. Gazda Anikó a 80-as évek végén végzett teljeskörű zsinagógakutatása pontos dokumentuma lett a magyarországi zsinagógák szomorú helyzetének. Munkája bevezetőjében írta, hogy kutatásának tanúsága szerint egy adott település viszonya a „zsinagógájához” az egykoron ott élt zsidó lakosság örökségéhez való viszonyt tükrözi. Az emlékezésről, az emlékezés helyeinek átalakulásáról folytatott bonyolult kultúrfilozófiai diskurzus felvetései, válaszai nem lehetnek érdektelenek akkor, amikor a zsidóság egykori jelenlétének tapasztalatát elhanyagolt temetőik, átalakított zsinagógáik közvetíthetik elsősorban vidéken. A kérdés tehát, hogy akar-e emlékezni a magyar társadalom.

Az itt következő forrásmunka a tatai esetet vizsgálja. Tata típuspéldája a tanácsi zsinagóga-tulajdonszerzésnek, érdekessége az ott elhelyezett szobor-

Bódi Lóránt 45

A TATAI ZSINAGÓGA ESETÉ A KÁDÁRI EMLÉKEZETPOLITIKA TÜKRÉBEN¹

másolati gyűjtemény, melynek művelődéstörténeti, esztétörténeti jelentősége mellett születésétől fogva kérdéses relevanciája, státusza.

46 Az antik szobormásolati gyűjtemény története

„John Knox, a kálvinisták is összetördelték a szobrokat, mert nem tudták kiállani, mert fájtt lelköknek, hogy azok oly igen szépek voltak. A zsidók is mindig nagy ellenségei voltak a szobroknak: hanem én nem tartozom ezen categoriák egyikébe sem én azt találok, hogy az izlést alig nemesíti valami jobban, mint a szobrászat, és a szobrászatnak legkitünőbb emlékei, és hogy ezek archaeologiai és aesthetikai szempontból nagy fontossággal bírnak.”⁶

A 19. században, Henszlmann Imre 1841-es írásában⁷ merült fel először egy antik gyűjtemény létrehozásának gondolata. A század közepére már létrejöttek Európa nagyvárosaiban szobortörténeti másolatgyűjtemények, pl. Berlinben a Neues Museum (1853), valamint Londonban a Crystal Palace (1856) épületében. A korszellemnek megfelelően Magyarországon is felmerült az igény egy képzőművészeti akadémia létrehozására, ahol tanulmányozhatóvá és megtekinthetővé válnának az antik művészet legszebb példányai. Pulszky Ferenc vetette fel ismét egy gyűjtemény kialakításának ötletét. Azt szorgalmazta, hogy egy nemzeti múzeum adjon otthont a szobortörténeti gyűjteménynek, ahol az akadémiával szemben nem sérülnének a gyűjtemény kiállításának didaktikai, esztétikai, közművelődési szempontjai.⁸ 1841-ben tartott *A régi műemlékek be-folyásáról az új művészetre* című akadémiai székfoglaló beszédében egy másolatgyűjtemény felállításáról beszélt, hangsúlyozta a másolatok jó minőségének, hozzáférhetőségének fontosságát: „Az eredeti mű érdeme semmit sem vesz.”⁹ Az antik hagyomány szeretete, gyűjtése Magyarországon a tárgyalt időben csak kevesek passziójának bizonyult, elenyésző számú magángyűjtemény létezett (pl. Fejérváry Gáboré).¹⁰

A fentebb vázolt kontextusban végzett, ha megkésve is, hiánypótlást Pulszky Ferenc. 1869-es igazgatói kinevezésétől kezdődően elsődleges feladatának tekintette a gyűjtemény létrehozását.

Pulszky a British Museum gyűjtési stratégiáját, intézményi működését tekintette normatívnak, egy központilag finanszírozott, stabil szakmai felügyelet alatt működő, a nemzet polgárai számára az egyetemes civilizáció, kultúra tapasztalatát kínáló múzeumról álmódott.

A gyűjtemény fokozatosan gyarapodott 1871-től egészen az 1880-as évek elejéig, német, olasz, francia öntödékből származó szobrokkal (pl. Julius Biehlitz, Antonio Vanni, Leopold Malpieri). Az 1870-es években Görögországban zajló német ásatásokkal (pl. Olympia) párhuzamosan bővült a gyűjtemény, olyannyira naprakészen, hogy 1876-ban Brogniolinak, az ásatások helyszínén tartózkodó

másolónak hála a berlini Altes Museummal egyszerre állíthatott ki. Egységes katalógusa, leltára nem készült el a kollekciónak, ebből az időből Hempel József ki nem adott munkájából¹¹ sejtethetően kb. 400–420 db alkotta a gyűjteményt, annak közel 250 alkotása volt látható a múzeum Érem- és Régiségtárában.

A Szépművészeti Múzeum megalapításától (1894) kezdve egyér- 47
telművé vált a gyűjtemény további sorsa, múzeumalapító okirata az alábbi programot hirdette meg: „...a Szépművészeti Múzeumnak magába kell foglalni: a, a szobrászatnak, b, festészetnek, c, graphikai művészeteknek emlékeit oly sorozatokban amely ezeknek fejlődését, legelső gyakorlásuktól fogva a mai napig, alaposan megismertetni alkalmasak.”¹² A szobortörténeti gyűjtemény 1904-ben a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének lett a része.¹³ A gyűjtemény bővítésének, kezelésének elve elsősorban az egységes stílusfejlődés-történeti narratívát követte. A szobormásolati gyűjtemény kialakításakor is egységessége volt a fő szempont, a mai napig értékét, rákfenejét mérete és homogenitása adja.

A magyar állam (eltekintve az Arndt-gyűjtemény vásárlásától)¹⁴ anyagi lehetőségei miatt nem tudott átfogó eredeti, antik (ill. reneszánsz) gyűjteményeket vásárolni, ezért ha sikerült is alkalmi vételeket lebonyolítani,¹⁵ a gyűjtemény gerincét továbbra is a szobormásolatok kellett, hogy alkossák.

A szobormásolatok kiállítása végleges formáját csak az 1920-as évekre érte el. Hekler Antal kortárs szemléletű, kurrens módú bemutatását hozta létre a szobormásolatoknak (pl. a historizáló festés eltávolításával). Hekler idején átmeneti fellendülést mutatott a gyűjtemény, azonban az évtized végére az anyagi, szakmai mozgástér szűkülése miatt Hekler fokozatosan eltávolodott a gyűjtemény kezelésétől. A II. világháború alatt a szobormásolati gyűjteményt nem mentették,¹⁶ a megrongálódások ellenére restaurálásuk csak a 70-es években, és csak bizonyos műveknél történt meg. A gyűjteménynek a 40-es évek végén Szilágyi János Györgynek köszönhetően történt meg a felmérése, a kallódó, vidéki múzeumokba került darabok begyűjtése, rendezése.¹⁷ A gyűjtemény az 50-es évektől a múzeum pincéjébe szorult vissza. A fordulatot a gyűjtemény számára Szémann Béla *500 szobor pusztulásra ítélve* című¹⁸ írása jelentette, aki helyzetjelentésében a következőkről számolt be: „Ha elkészül a Pergamon szárny restaurációja is a román csarnokra is sor kerül, ki kell dobnunk a szobrokat. Mást nem tudunk kezdeni velük. Innen csak az utcára vezet az út. Budapesten megoldhatatlan akadályokba ütközik a szobrok végleges helyének megtalálása. Talán ha valamelyik vidéki város önként számot tartana rájuk! Kitűnő Múzeumot létesíthetnénk csak épület kellene hozzá”. Szémann Béla elképzelésének megfelelően alakult a gyűjtemény sorsa, Tatán a volt zsinagóga épülete fogadta be az antik gyűjteményrészt. A másolatgyűjtemény 15 db-ot számláló reneszánsz fele

Kecskemétre, az újonnan megalapított Technika Házába került, amit az egykori neológ zsinagóga szecessziós épületében alakítottak ki.

Tata város nevében Bíró Endre, a Megyei Múzeumok Igazgatóságának vezetője járt a Szépművészeti Múzeumnál. A kollekció a 70-es években 48 tényleges használat alatt nem álló zsinagógába költözött, a Másolat-múzeum 1977-ben nyílt meg. Így vándorolt egy kis dunántúli városkába – ahogy Andó Géza fogalmaz – a „muzeológia mostohagyermeké”.¹⁹ A másolatgyűjtemény nagysága miatt (kb. 400-420 db) a gyűjtemény másik felét a műemlék épületű Berta Malomban helyezték el az 1980-as évek elején. Sajnos pontosan nem tudható, hogy a kollekció ezen részét végül mikor szállították tovább a Monostori erőrendszer részét képező igmándi erőd raktárába, ahol ma is találhatóak.²¹

Pulszky Ferenc a fejezet elején elhelyezett mondatai különös tónussal színesednek, láthatjuk, ahogy az általa alapított nagy presztízsű gyűjtemény végül egy mélységesen elhanyagolt, elfelejtett kiállításon van bemutatva, egy egykori zsidó imaház épületében.

A gyűjtemény további történetét a következő fejezetekben egy tágabb diskurzus horizontján vizsgálom.

A tatai zsidóság történetének rövid áttekintése

Goldberger Izidor feljegyzéseiből tudható, hogy az Árpád-kor óta a zsidóság jelenléte a településen töretlen²¹ volt egészen a II. világháborúig.

Tata és az ott lakó zsidóság számára is együttesen a fejlődést, felemelkedést a 18–19. század jelentette.²² A zsidó hitközség annak ellenére, hogy már korábban rendelkezett imaházzal, zsinagóga építésébe csak az Esterházy-uradalom engedélyével kezdetetett hozzá 1749-ben. Az 1784-es, II. József által elrendelt népszámlálás alkalmával Tatán és Tóvároson 64 zsidó családot regisztráltak. Az 1840-es években érte el a zsidó lakosok száma Tatán és Tóvároson a legmagasabb számot (1283 fő).²³ 1851-től indult el a zsidó iskola. A mai is álló templom építésére 1861-ben került sor. Wechselmann Imre (Ybl Miklós tanítványa) tervezte a jelenlegi, neoromán stílusú zsinagógát, amely az előző imaház helyére, a Fellner Jakab tervezte Takarékpénztár, illetve az Esterházy-kastély által határolt reprezentatív térre került. Az 1930-as legutolsó adatok alapján Tatát 315, Tóvárost 349 zsidó személy lakta. A tatai zsidóság a város szellemi, gazdasági motorja volt, a város 15 üzemből 9-et zsidó személy tulajdonolta, a helyi lap, a *Tatai Hírmondó* főszerkesztője az országosan ismert filosz, dr. Goldberger Izidor rabbi volt. Annak ellenére, hogy Tatán nem került sor túlkapásokra a deportálások előtt és az együttélés békés volt, a helyi közreműködők segítségével teljes sikerrel zajlott a zsidó lakosok élethelyzetének ellehetetlenítése, majd elhurcoltatása.

A II. világháború után a 650 deportált zsidó lakos közül mindössze 10–20 fő tért haza.²⁴ A hitközség gyakorlatilag felbomlott, habár a hitélet nem szűnt meg teljesen. A zsinagóga nagy ünnepeken nyitvatartott, a zsinagóga melletti imaházban szűkösen, de folyt a zsidó hitélet. Döbrösi Lajos, tatai református lelkész átmeneti segítségnyújtásával elindulhatott a Talmud-iskola is. A temető és a zsinagóga karbantartását, fenntartását Vámosi György hitközségi elnök és fia végezték. 49

A 60-as évek végén jelentkező betegsége miatt Vámosi kénytelen volt lemondani elnöki tisztségéről, helyettesének Korda Lászlót nevezte ki, aki a tatai hitközség utolsó elnöke volt. A zsinagóga közösség nélkül ugyan, de a 60-as évek végéig, Vámosi visszavonulásáig felügyelet alatt állt. A szomszédos épület, az 1947-től működő kórház²⁵ bővítése céljából 1972. februárjában kereste meg a Tatai Tanács a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtestületét (MIOK) a zsinagóga ingatlanának megvásárlásával. A tárgyaló felek a Tanács részéről Dr. Varga Gyula tanácselnök, Kocsis László tanácselnök-helyettes, a MIOK részéről Seifert Géza elnök és Harsányi László alelnök volt.²⁶

Új Forrás 2010/9 – Bódi Lóránt: A tatai zsinagóga esete a kádári emlékezetpolitika tükrében

A zsinagóga eladásának története, avagy működésben a kádári emlékezetpolitika

A zsinagóga értékesítésének története három részre tagolható. A Tanács február 24-én²⁷ kereste meg a MIOK vezetését azzal a kéréssel, hogy a szomszédos kórház bővítésére (betegszállítás, ételszállítás stb.) a zsinagóga ingatlanának egy részét megvásárolná, valamint – ha ez nem lehetséges – kérnék szolgalmi jog (bejárási jog) biztosítását egy adott „folyosón”. A MIOK mindkét javaslatot elutasította és egy jóval magasabb összeget kért az ingatlanért.²⁸ A Tanács a magas árra hivatkozva visszadobta az ajánlatot, és három opciót ajánlott.²⁹ A templom megvásárlása egyikben sem szerepelt, idézem: „a templom épületéért nem áll módunkban pénzt felajánlani, mert bontási költsége az esetleges anyagköltséget is fölülmúlná [...] esetleges javításuk teljes kicserélésükkel történhet, ez viszont az épület egész lebontását igényelné”.³⁰

Közben Kocsis László levelet³¹ küldött az állam és egyházügyek államtitkárához, azzal a kéréssel, hogy közvetítsen a Tanács és a MIOK között. Kocsis – többek között – a következők miatt kérte az államtitkár segítségét: „Szeretnénk ha az ügy megegyezéses alapon, esetleges hatósági eszközök igénybevétele nélkül oldódna meg.”

A MIOK válasza csak 1973 januárjában érkezett meg azzal, hogy hajlandóak eladni az egész ingatlant felépítményekkel együtt (A; illetve a templomot a kerttel, B; és a további felépítményeket), a telekrész a tanács által kért megosztását nem tartották lehetségesnek.³²

A MIOK váratlanul november 15-én „megváltozott körülményekre hivatkozva”³³ elállt a január 18-i levélben ajánlottaktól, és csak az egész ingatlan megvásárlását jelölte meg lehetségesnek. Kocsis ismét az államtitkár segítségét kérte, mivel „Magának a templomnak a megvétele – melyet a MIOK ismét-

50 telten feltételként támaszt - számunka egyáltalán nem előnyös, mert az épület igen leromlott állapota és statikai helyzete miatt semmiféle célra nem tudnánk hasznosítani.”³⁴ Közben a *Művészet* februári számában megjelent Szémann Béla írása a kallódó szobormásolati gyűjteményről: „A cikket elolvasva eszembe jutott a tatai romos zsinagóga- folytatja beszámolóját az igazgató – Miért ne rendezhetnénk be ott egy múzeumot!”³⁵ – Bíró Endre megkezdte hadművelését a gyűjtemény becserkészésére. A MIOK ajánlatát végül mégis elfogadta a Tanács, májusban Budapesten találkoztak a felek. Az erről készült emlékeztető a következőket tartalmazta: „A Tatai Városi Tanács kórház bővítési célra fenti ingatlant megvásárolni kívánja”.³⁶ A templom vonatkozásában a felek között oly értelmű megbeszélés jött létre, amely szerint az eladók hajlandók a telken lévő templomot saját költségükön lebontani, a lebontáshoz szükség esetén a Városi Tanács a bontási engedélyt megadja. „Amennyiben a Városi Tanács a templomot a saját részére megtartani kívánja, úgy azt eladó megtérítési kötelezettség nélkül a Városi Tanács rendelkezésére bocsátja és a vételárban a templom ellenértéke is bennefoglaltatik.”³⁷

A Tatai Tanács Végrehajtó Bizottságának (VB) titkára részéről a Megyei Tanács VB-nek küldött levelében a következőket állította: „A Városi Tanács e területet – a későbbi időpontban – a kórház bővítésére kívánja felhasználni.” A Tanács július 4-én írott, a MIOK-nak küldött levelében váratlanul már nem tartja a templom lebontását szükségesnek.³⁸ Emlékezhetünk a 72-es, de a sokkal közelebbi 1974-es templommal kapcsolatos álláspontra: „egyáltalán nem előnyös, [...] semmiféle célra nem tudnánk hasznosítani.” A háttérben már tárgyalások folytak arról, hogy az épület más hasznosításra kerüljön, derül ki egy augusztus 24-i levélből.³⁹ Az ügy már Gönyei Antalnál, a Kulturális Minisztérium főosztályvezetőjénél volt. Gönyei elvi hozzájárulását adta a szobormásolati múzeum tervéhez, és 2 millió Ft-ot ajánlott fel a múzeum kialakítására.⁴⁰ Július 24-én megkötötték az adás-vételi szerződést, a korábban megállapodott vételárat⁴¹ 230000 Ft-ban határozták meg, az emlékeztetőben leírtakon kívül még az alábbi passzus szerepelt a szerződésben: „A templom berendezése/szekrények, csillárok, vallási jellegű emblémák, kőtáblák, Dávid csillagok stb. nem képezik adás-vétel tárgyát. Ezeket az adás-vételi szerződés hatálybalépésétől számított 30 napon belül az eladó köteles eltávolítani és elszállítani. Ugyanez vonatkozik az ingatlan épületén lévő felekezeti jellegű emblémákra is. Ezek szerint a templomépület üresen képezi az adás-vétel tárgyát.”⁴² Korda László hitközségi elnök 1976. augusztus 10-én⁴³ kelt levelében kéri Bíró Endrét, hogy az addig el nem távolított kőtáblák elhelyezésében segítsen. Bíró Endre tovább-

bíttotta levelét a Központi Múzeumi Igazgatóságnak⁴⁴ azzal a kiegészítéssel, hogy az épület jellegtelenné válása miatt nem javasolja a kőtáblák levételét, valamint ajánlást fogalmazott meg egy, az épület történetét⁴⁵ bemutató tábla felállítására (mindezt csak akkor, ha az első javaslata pozitív elbírálást kap). A Márvány Építőipari Szövetkezet,⁴⁶ a Múzeum főkivitelezője kivitelezési nehéz- 51
ségekre, esztétikai szempontokra hivatkozva szintén nem ajánlotta a táblák levételét. A kőtáblák végül a Múzeumi Igazgatóság döntése értelmében lekerültek a zsinagógáról, és a zsidó temetőben kaptak helyet.⁴⁷ A zsinagóga felújításával összekötött átfogóbb rekonstrukciós munkák során 2004-ben, a deportálások 60. évfordulója alkalmából helyezték vissza a kőtáblákat, de csak az eredetiek másolatait.

Az épület kezelési, illetve használati jogának *határidő nélküli* átadására a Városi Tanács VB részéről 1974. december 31-én datált megállapodás⁴⁸ keretében került sor, a Megyei Múzeumok Főigazgatósága a használati jog átadásáért az átadót kártérítéssel köteles illetni, a kártérítés összegét 100 Ft-ban (!) állapították meg. 1975. január 6-án a VB Igazgatási Osztálya jóváhagyta a december 31-i megállapodást.⁴⁹

Az ügyről született iratok szerint tehát a Tatai Tanács ódzkodott a zsinagóga épületének megvásárlásától, egészen 1974. év júliusáig, amikor egyrészt kényszerből, másrészt a Megyei Múzeumok Főigazgatósága és a Szépművészeti Múzeum között zajló tárgyalások várhatóan pozitív eredménye miatt a vásárlás mellé állott. A Tanács tehát kvázi megvásárolt egy ingatlant a Megyei Múzeumok Főigazgatósága számára, Szobormátsolati Múzeum kialakítása céljából. Ugyanakkor a vásárlást megelőző tárgyalások során a vásárlás címe „kórházbővítés” volt,⁵⁰ ami de facto az adás-vételi szerződésben⁵¹ is szerepelt. A zsinagóga, a „gyülekezés helye” egy zsidó közösség legfontosabb vallási intézménye, kétséges tehát, hogy egy etnikai, vallási csoport legmagasabb képviseleti szerve – ha még a szűkös államszocialista viszonyok között is – értékesítette volna a zsinagógát, ha ismeretes a vásárlás valódi célja.⁵² Egy zsinagógába görög-római, „pogány” szobrok másolatait elhelyezni vallási intoleranciát jelent. A Tanács el akarta kerülni, hogy reflektáljon a zsinagóga helyzetére, hogy értelmezze, megválaszolja a miérteket, a zsidó közösség hiányát, egyáltalán a múlt hosszú árnyaitól irtózott. A felelős viszony helyett, ha tetszik, a felelőtlen kisatírozást választotta, az üres zsinagóga szűrő látványát, a barthes-i punctumot tompítva studiummá „alakították”. Az épületet zsidó attribútumaitól megfosztották, eredeti bejáratát befalazták, átködolták „dejudaizálták”.⁵³

A zsidó képteológia és a talmud szigorú kikötéseket tesz az emberábrázolás kérdésében.

A bálványimádás, készítés problémája

Már a Tízparancsolat II. törvénye említi a bálványimádás, készítés tilalmát.⁵⁴

52 A gyakorlati élethez is tanácsokat adó rabbinikus hagyomány, a Talmud interpretatív szöveg-, beszédhagyományában is széles teret kap a probléma. Amennyire szűk az isteni megfogalmazás, olyan tág a róla szóló irodalom. Mivel hatalmas méreteket halad meg⁵⁵, csak egyes határeseteket említenék, amelyek egy viszonyrendszerbe helyezik a zsinagógában lévő szobrok problémáját.

A zsinagóga díszítése, díszíthetősége egy alapvető probléma. A Salamon templomának felállítására⁵⁶ vonatkozó isteni normatív, formatív parancsot tehetjük a kérdés origójába (növény- ill. pálmadíszítés, kerubok). Salamon temploma az ókori zsidóság számára kanonikus funkcióval bírt, a templom egyfajta térbeli megtestesítője (kánon) volt Isten "jelenlétének", illetve törvényeinek.⁵⁷ A salomoni templom lerombolása fontos momentum volt a közösség áttérésében a rituális koherenciától a textuális koherencia felé.⁵⁸ A zsinagógák csak szimbólumává, jelzésévé váltak a Templomnak, ugyanakkor nagyon hasonló megkötések vonatkoztak a zsinagógákra is.

Ezek szerint a zsinagógában lévő figuratív ábrázolások közül – derül ki egy a Louis Ginzberghez (a 20. századi zsidó tudomány egyik legnagyobb művelője) intézett kérdésre adott válaszból – „semmi domború [...] a falakon semmi figurális nem ábrázolható”.⁵⁹ Tudhatjuk, hogy idővel a díszítőelemek közül az ornamentikus ábrázolásmód megengedetté vált⁶⁰, ahogy láthatjuk a jelenlegi zsinagógabelsőkön is. A képtilalom, a képekhez való kötött viszony átjárja a rabbinikus hagyományt,⁶¹ egységes előírásokról mégsem beszélhetünk. A fent vázolt kevés példa ellenére teljesen világos, hogy a tisztátalan, domború, a szemlélődést, gyönyörködtetést szolgáló szobrokat a képtilalom csúcsának kell tekintenünk. Nem lehet nem észre venni annak az abszurditását, zavarát, ahogy a zsinagóga tetején lévő stilizált törvénytablák hirdetik Isten bálványimádást-készítést tiltó parancsát, és az épület belsejében igazi „bálványok” tanyáznak.

A tér zavara

A gyűjtemény eredeti didaktikai, népművelési/művelődési céljai gyakorlatilag megisméltődtek szocialista köntösben, ahogy a gyűjtemény rehabilitációja megtörtént.

Ha felidézzük Pulszky Ferenc helyzetét a 19. század utolsó harmadában (támogatói klíma, a művelődésügy elsődleges rangja), akkor azt láthatjuk, hogy Bíró egy közel hasonló helyzetben szerzett támogatást (3,5 millió Ft-ot!) a gyűjtemény megmentésére és bemutatására.⁶²

Bíró egy kádári hőstípus volt, kérlelhetetlen „nehéz ember”. A *Népszava* 1978. január 9-i száma Bírót egy szocialista bajnokként prezentálja: „Aztán valaki mégis *verekedni* kezdett megmentésükért”; „S aki *kiverekedte* a tatai másolatmúzeumot: Bíró Endre múzeumigazgató.” Végigtekintve a gyűjteményről született cikkeket, azt láthatjuk, hogy a gyűjtemény megmentését egyértelmű sikertörténetként aposztrofálták, sőt „a nemrégiben még romos, most már megszépült hajdani zsinagóga”⁶³ megmentése is Bíró Endre nemes cselekedeteinek lajstromát gazdagította.⁶⁴

Csakhogy a szobormásolati gyűjteménynek sem az akkori, sem a mai állapotja nem kielégítő. Schmidtmayer Csaba a gyűjtemény 2009-ben végzett összeírása során bukkant olyan, a kiállításon szereplő téves információkra, amelyek a múzeum 1977-es működése óta nem lettek felülvizsgálva, korrigálva.⁶⁵ Egyes darabok helytelenül lettek felhelyezve,⁶⁶ mint pl. az Augustus császár oltárán (Ara Pacis) található két fríz másolata: helyes sorrendjük fordított lenne.⁶⁷

2004-ben a deportálások 60. évfordulójára készült el Lugossy Mária *Minden idők mártírjai emlékére* című szoborcsoportja. Az emlékművet a zsinagóga kertjében helyezték el (az épület baloldalán), melyet ezzel egy időben emlékhellyé, emlékparkká nyilvánítottak. Az emlékmű esztétikai relevanciája, a ráfordított összeg (26 millió Ft)⁶⁸, illetve az avatási ünnepség publicitása⁶⁹ ellenére a szoborcsoport mind egy térbeli, mind egy emlékezeti gettóban van. Lugossy alkotása absztrakt általánossága, szimbolikus beszédmódja miatt sokkal inkább alkalmas a holokauszt univerzális dimenzióit, minthogy a holokauszt lokális tapasztalatát nyújtani. Nem kétséges, hogy a holokauszt az emberiség egyik legnagyobb bűntette, hogy történelmen kívüli lenne, Heller Ágnes szavaival, azonban, ahogy azt György Péter *Az emlékezet topográfiája* című⁷⁰ tanulmányában kifejti, az univerzalizált (ennél fogva „általános”) holokauszt-kép, annak lokális átélhetőségét, a felelőség érzését veszi el, a már említett *Velünk* történet érzésétől foszt meg. A zsinagóga épülete nem része az emlékhelynek, a park látogathatósága viszont a Szobormásolati Gyűjtemény nyitvatartásához⁷¹ kötött, a felügyeletet a múzeum dolgozói látják el, akiknek ez további megoldandó feladatot jelent. Tapintható a tér szemantikai zűrzavara, megoldatlansága, a zsinagóga környezetét többször is újraírták, alakították⁷², mégsem történt meg a központi elem, a zsinagóga tényleges rehabilitációja. A probléma praktikus, kegyeleti oldala, hogy a megemlékezések után tartott esetenkénti imádkozásoknak nincs szakrális helye, gyakran a zsinagóga takarítóhelységében folynak, mivel a zsinagóga tere szentségtelen.⁷³

Az épület 2004-es felújítása során az egykori bejárat előtt elhelyezett térkövek, illetve a pihenőhely padjai a tatai deportálások fontos helyszínéről, a vasútállomásról kerültek a zsinagóga kertjébe. A tér nagyon is terhelve lett

történetileg, a szervezők⁷⁴ a „morális földrajz”⁷⁵ elve alapján jártak el, azonban anélkül, hogy az általuk végzett „archeológiai” munkát láthatóvá tették volna.⁷⁶ A létrehozás módja, elve determinálja, hogy az ügy befelé forduljon, privilegiálódjon. A múlt ablaka kinyílt egy pillanatra, majd újból becsukódott.

54 A zsinagóga eredeti terének visszaállítására, a szoborgyűjtemény áthelyezésére (Igmándi erőd) van ugyan esély, de a szobrok mozgatása több problémába ütközik. A 3,5 méteres Pallasz Athéné szobrot a múzeum kialakításakor az eredeti bejárat kibontásával tudták az épületbe bejuttatni, kérdéses, hogy az épület jelenlegi állapota átvészelné-e egy ilyen horderejű beavatkozást. Meg nem feledkezve arról a nehézségről sem, hogy az intézmény dolgozói szerint a már az Igmándi erődben raktáron lévő szobrok eróziója is óriási probléma, kétséges, hogy lehetséges lenne-e egyáltalán a gyűjtemény megfelelő megőrzése, kiállítása. Andó Géza által végzett kalkulációk alapján a teljes szobortörténeti gyűjtemény kiállításához kb. 5000 m²-es múzeum, kiállítótér lenne szükséges.⁷⁷ A szobormásolati gyűjtemény egyedüli Közép-Európában, megilletné rendezése, végleges helyének megtalálása, ennek megfelelően nemcsak absztrakt, hanem a fent tárgyaltak tükrében praktikus okai is vannak annak, hogy ne tekintsük a zsinagóga épületét alkalmasnak a szobormásolati gyűjtemény bemutatására.

¹ A jelen következő munka az ELTE szabad bölcsészet szakán, kommunikáció-médiatudomány szakirányon *Zsidó temetők, az emlékezés hiányjelei* címen írott szakdolgozatom rövidített változata. Dolgozatom egy konkrét eset, a tatai zsinagóga történeti, emlékezetpolitikai elemzését tartalmazza.

² W.G Sebald: *Austerlitz*, Európa, Budapest, 2007, 199.

³ Köszönet az információért Vámosi Andrásnak.

⁴ Dési János: *Holokausztmúzeum Budapesten, Múlt és Jövő*, Budapest, 2002/4,.

⁵ Az adás-vételi szerződés részét képezte, hogy a hitközség döntési joggal rendelkezik a zsinagóga használhatóságáról.

⁶ Pulszky Ferenc felszólalása a Képviselőházban, Képviselőház, Napló, 1809-1872, 20, 184 (419.ülés, 1872.jan.13) Szentesi Edit: *A szobortörténeti másolatgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában, Művészettörténeti Évesítő*, LV. évfolyam, 2006/01.

⁷ Henszlmann Imre: *Nézetek az 1841-ki pesti műkiállítás iránt*, *Pesti Hírlap*, 59 (1841.júl.24.), 497499. idézi Szentesi 2006

⁸ Szentesi 2006.

⁹ Pulszky Ferencz: *A „régí műemlékek” befolyásáról az új művészetre*. Olvasta, midőn a nyelvtudományosztály rendestagi székét elfoglalta a nagy gyűlésben any.’28.1841, *A’ Magyar Tudós Társaság évkönyvei VI*, 2 (1840-1842), 18-34. idézi Szentesi Edit: *A szobortörténeti másolatgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában, Művészettörténeti Évesítő*, LV. évfolyam, 2006/01, Budapest.

¹⁰ Nagy Árpád Miklós: *Classica Hungarica (I), Holmi*, Budapest, XIX. évfolyam, 2007/4, Budapest, 472.o.

¹¹ Szentesi 2006

¹² Az Országos Szépművészeti Múzeum Állagai III 1. Budapest, 1914, III.

¹³ Szentesi 2006

¹⁴ Ld. Nagy 2007/04, 479-480.o.

¹⁵ Ld. Nagy 2007/05, 617-622.o.

- ¹⁶ Andó Géza: *Az egykoron volt budapesti szobormásolatok gyűjteménye, Múzeum Café, Budapest, 2009/10-11, 35. o.*
- ¹⁷ Nagy 2007/05 627. o.
- ¹⁸ Szémán Béla: *500 szobor pusztulásra ítélve, Művészet, Budapest, XIV. évfolyam, 1974/2.*
- ¹⁹ Andó 2009
- ²⁰ Az igmándi erőd lehetséges helyszíneként merült fel a gyűjtemény egészének elhelyezésére, a problémára ld. az alábbi fejezetet: A tér zavara
- ²¹ Gyúsi László: *A zsidóság helyzete a tatai Esterházy-uradalomban (XVIII-XIX. század), FBK Évkönyv, Tata, 1994.*
- ²² Ld. Az Esterházy család grandiózus építkezéseit (kastély, piarista gimnázium, bíróság stb.) Körmen di Géza: *Tata a vizek és a malmok városa, Argumentum, Tata, 2007, 5-55. o.*
- ²³ 80., 159 MZsSz 184 Kutfók 260. sz.
- ²⁴ Köszönetet kell mondanom Vámosi Andrásnak, akinek információi nélkül nem tudtam volna a közösség háború utáni helyzetét rekonstruálni.
- ²⁵ Homm Györgyné, Dr. Lakos Kornél, Somlai Sándorné (szerk.): *50 éves a tatai kórház (1945-1995), Tata Város Önkormányzatának Kórháza, Tata, 1995.*
- ²⁶ A tárgyalásokban Korda László, a tatai hitközség elnöke aktívan nem vett részt, valószínűleg a Tanács Kordával vette fel ugyan először a kapcsolatot, csak utána kerülhetett az ügy a MIOK-hoz.
- ²⁷ 500/1972
- ²⁸ 1.500/1972- 452.280 Ft.
- ²⁹ 301/1972
- ³⁰ 301/1972
- ³¹ 301-2/1972
- ³² 121/1973
- ³³ 2080/1973
- ³⁴ Feljegyzés – sajnos a Feljegyzés egy levél melléklete volt, annak jogi száma általam nem került rögzítésre.
- ³⁵ Szémán 1978
- ³⁶ Emlékeztető
- ³⁷ Emlékeztető
- ³⁸ 145-2/1974
- ³⁹ A zsinagóga iratanyagában a szerződés megkötése előtt található erre vonatkozó levelezés (május), ami Bíró Endre és Szilágyi János György között folyt.
- ⁴⁰ Ezen dokumentum csak kivonatként van a birtokomban, személyiségi jogok miatt a Múzeumok Főigazgatóságánál található zsinagóga iratanyagai nem kutathatóak. A kivonatokért köszönet Schmidt Mayer Csabának az intézmény dolgozójának. A következőkben csak „kivonatként” fogok hivatkozni 4 db dokumentumra (Gönyei Antal levele Nagy Lajoshoz, Korda László levele Bíró Endréhez, Bíró Endre levele a Központi Múzeumi Igazgatóságnak, Márvány Építővállalat levele a Központi Múzeumi Igazgatóságnak)
- ⁴¹ Ld. Emlékeztető
- ⁴² 1099/1974
- ⁴³ Kivonat
- ⁴⁴ Kivonat
- ⁴⁵ Az épület eredeti funkcióját bemutató tábla csak az épület belsejében található, külső felületéről jelenleg is hiányzik.
- ⁴⁶ Kivonat
- ⁴⁷ A kőtábláról, további sorsokról a zsinagóga iratanyagai között nem szerepel további feljegyzés. A Mózestáblák a temetőben a következő mészkőtáblával egészültek ki: „E kőtábla az átépített templomunkon állt 1861-től 1977-ig”
- ⁴⁸ Megállapodás
- ⁴⁹ 8019/1975
- ⁵⁰ Ld. a teljességre való törekvés nélkül : 301/1972, 2080/1973, Feljegyzés, Emlékeztető, 1099/1974

⁵¹ 1099/1974

⁵² Gianfranco Ravasi érsek, a Kultúra Pápai Tanácsának elnöke 2009. novemberi nyilatkozatában a kongregáció nélküli templomok további használhatóságáról beszélt, álláspontja szerint, ha az épületnek nincs nagyobb építészettörténeti relevanciája, akkor inkább le kell bontani, minthogy az épület más hasznosításra kerüljön. Az érsek mindezt a kommunista rendszer egyházi kulturális javakkal szembeni intoleranciája kapcsán említette (könyvtárak, templomok stb).
ld. http://www.magyarKurir.hu/?m_id=1&m_op=view&id=30123&rovat=1&fokat=1

56

⁵³ A Másolatmúzeum láthatatlanságát erősíti, hogy sem a 2009-ben kitett információs táblákon, sem a város honlapján nincs feltüntetve a múzeum. Ez vonatkozik a zsinagóga, illetve a szoborcsoportha egyaránt.

⁵⁴ Kivonulás 20,4,5 a Szent István Társulat bibliafordítása alapján

⁵⁵ A konfliktus az alábbián tagolható (teljesség igénye nélkül): a tárgy rendeltetése (szimbolikus ld. kereszt, használati, gyönyörködtető), a készítő vallása, a tárgy ábrázolata (domború, homorú) stb. ld. Roskó Gábor-Turán Tamás: *Képfogyatkozás*, Akadémia, Budapest, 2004. 107–108.o.

⁵⁶ 1 Kír, 6– A Szent István Társulat fordítása alapján.

⁵⁷ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*, Atlantisz, Budapest, 2004, 86–128.o.

⁵⁸ UO. 106.o.

⁵⁹ Roskó 2004, 134.o.

⁶⁰ Turán Tamás idéz egy 16. században élt rabbit, aki a növénydíszítést is az áhítatra való veszélye miatt tiltja. Roskó 2004, 130.o.

⁶¹ Roskó 2004, 57–67.o.

⁶² Fontos szempont volt a kiállítandó darabok ideológiai semlegessége.

⁶³ Szémán 1978

⁶⁴ Szémán 1978

⁶⁵ Köszönet Schmidtmayer Csabának, hogy a rövidesen megjelenő kéziratát kölcsönadta.

⁶⁶ Mivel a felső emelet vasbeton alapú galéria (az eredeti fakazat a II. világháború során megsemmisült, vagy eltűnt), a tér közepe szabdalt, ami nem teszi lehetővé, hogy a szobrok egymást mellett legyenek, ugyanakkor az alkalmazott számozás tovább nehezíti a tér kényelmes bejárását. Ld. *Görög-római Másolatmúzeum*, In: *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, Budapest, 1990, alaprajz.

⁶⁷ Köszönet Schmidtmayer Csabának az információokért.

⁶⁸ *Holokauszt-emlékhely Tatán*, in: *Népszabadság*, 2004.10.01.

⁶⁹ Gyurcsány Ferenc, miniszterelnök avatta fel az emlékművet, többek között jelen volt még Izrael Magyarországi nagykövete, Suchmann Tamás, Fekete László a Dohány utcai Zsinagóga Főkántora.

⁷⁰ György Péter: *Az emlékezet topográfiai*, In: *A hely szelleme*, Magvető, Budapest, 2005, 11–78.o.

⁷¹ Mivel az épület nem rendelkezik fűtéssel és a fűtés az épület szerkezete miatt megoldhatatlan, a múzeum kénytelen az időjárástól függően novembertől–márciusig zárva tartani.

⁷² 1994-ben került az első emlékmű, egy hatalmas gránittömb a kertbe.

Mind e mellett óriási munkát hajtott végre többek között Kerti Katalin, Lendik József.

⁷³ Schmidtmayer Csaba szóbeli közlés alapján.

⁷⁴ Néhány vezető politikus ötlete volt : Kerti Katalin, Lendik József.

⁷⁵ György Péter: *Az emlékezet topográfiai*, In: *A hely szelleme*, Magvető, Budapest, 2005, 17.o.

⁷⁶ Köszönet az információért Kerti Katalinnak és Lendik Józsefnek.

⁷⁷ Andó 2009